

**POSLANIE A VÝZVY FILOZOFIE K VÝCHOVE
NA PRAHU TRETIEHO MILÉNIA
(Reminiscencie na XX. svetový filozofický kongres)**

O filozofoch sa hovorí, že sú učiteľmi múdrosti, že učia pravde, krásu, dobro. Nie je vždy jednoduché plniť túto nezištnú úlohu. To uzná asi každý z nás. Žijeme v zložitom svete a naše myslenie je napriek niektorým uznávaným všeobecným hodnotám a zásadám nevyspytateľné. Filozofické myslenie síce dospelo k istým pravdám a metódam ich postihnutia, dokonca aj k predstavám o ľudskej perspektíve. Ale rozpoznanie týchto právd o skutočnosti, ľudských snáh, spoločenských a duchovných trendov nie je vždy optimistické a vyžaduje si nové, kritické zhodnotenie.

Koniec 20. storočia je obdobie plné rozporností, ktoré vyvolalo istý typ myslenia, krízu racionality a celkovú krízu človeka. Jej príčiny majú hlboké korene a neexistuje na ne ani jednotný názor. Väčšina filozofov sa však zhoduje v tom, že sú dôsledkom istého spôsobu myslenia a konania. Stále presvedčivejšie a radikálnejšie sa upozorňuje na ideovú rekonštrukciu človeka. Filozofické autority poukazujú na fakt, že rozumnosť speje k sebadeštrukcii, pretože jeho kreativita je technicko-technologická a organizačná, a nie anticipačná. Vo filozofii sa v tejto argumentačnej rovine už dlhšie diskutuje. Naše myslenie podlieha lineárnemu a kvantifikačnému určeniu. Preto sme sa ocitli v bezprostrednom ohrození základných životných záujmov človeka. Od filozofie sa očakáva, že ponúkne riešenia na prekonanie intelektuálnych a filozofických trendov, ktoré nezodpovedajú humanistickej perspektíve. Hlbšie a dôslednejšie porozumenie tejto krízy, ale aj nachádzanie východísk z nej znamená vynútiť si globálny dialóg, priestor na vedecké precizovanie stanovísk. Netýka sa to len reflexie a interpretácie vzniknutej situácie, jej príčin a dôsledkov s cieľom upozorniť človeka na hroziace konzekvencie. Je nutné aj ukázať a rozpoznať alternatívne cesty, ktorým môže človek podriaďiť svoje správanie, a zároveň musí prevziať za ne zodpovednosť. Hoci neutíchajú kritiky autonómie a dominantnosti rozumu, ale ani osvietenských ideálov, výchova a vzdelávanie sa prejavujú ako nenahraditeľný a produktívny prostriedok novej duchovnej orientácie človeka, celkového antropologického obratu v podmienkach krízy.

XX. svetový filozofický kongres, ktorý sa konal 10. - 16. 8. 1998, už svojím názvom akoby stelesňoval túto nalichavú požiadavku doby. Téma kongresu - Paideia: Filozofia a výchova človeka, t. j. výchova, ktorá má sprevádzať človeka pri vstupe do tretieho milénia a má ho oslovit' v súlade s novými humanistickými očakávaniami.

Svetové filozofické kongresy, ktoré sa konajú každých päť rokov, sú príležitosťou demonštrovať a konfrontovať aktuálne filozofické prístupy, riešenia a idey, ku ktorým na základe viacročného vedeckého a intelektuálneho úsilia jednotliví účastníci dospeli z hľadiska vlastnej vedeckej pozície, kultúrnej tradície, presvedčenia, ako aj významu pre svetové dedičstvo. V zásade ide o grandiózne stretnutie hlavne filozofov (ale aj ich sympatizantov) z celého sveta, na ktorom sa tvorivo diskutuje o rôznych filozofických tradíciách, prístupoch a analýzach. Účasť špičkových filozofov z celého

sveta a precízne pripravovaný vedecký a kultúrno-spoločenský program mu zabezpečuje vysoký kultúrno-spoločenský a vedecký kredit. Toto významné intelektuálne podujatie určuje mnohé trendy vo filozofii v ďalšom období. Stáva sa príjemným a očakávaným stretnutím ľudí, ktorým ležia na srdci páľčivé otázky človeka, akousi modernou agorou pre slobodnú výmenu názorov a širokého spektra filozofických tradícií. XX. svetový filozofický kongres v Bostone predstavoval doteraz najmohutnejšie fórum, na ktorom prezentovalo svoje názory viac ako 2 500 ľudí z najrôznejších častí sveta a duchovných pozícií. Obchodno-spoločenské centrum v Bostone - v meste, ktoré dostalo prívlastok Atény Ameriky (je tam vyše 60 fakúlt a univerzít), sa tak stalo na päť dní obrovskou diskusnou arénou filozofov a intelektuálov rôznych kultúr. V priestoroch dvoch luxusných hotelov Marriott a Westin na Copley-Place, známych ako The Copley Connection, upravených na konferenčné účely, prebiehali denne dvanásťhodinové nepretržité vystúpenia a dialógy približne v tridsiatich paralelne fungujúcich sekciách. Fyzická účasť na väčšine z nich sa tak stala vlastne nemožná a účastník sa musel zamerať na selekciu tematických okruhov z hľadiska vlastného dominantného filozofického záujmu. Program kongresu poukázal na bohatosť a filozofické spektrum tém, ktoré sa vo filozofii stali závažnými na prahu tritieho tisícročia. Hlavné referáty, ako aj diskusie v sekciách naznačili hlavné trendy súčasného filozofovania. Kongres ukázal, že popri tradičných témach vo filozofii, ktoré sa etablovali už ako samostatné odbory, napríklad metafyzika, filozofická antropológia, filozofia jazyka, logika, dejiny filozofie jednotlivých období, filozofia dejín, estetika a umenie, analytická filozofia, filozofia a náboženstvo, ontológia, sociálna filozofia, filozofia hodnôt, o svoje stále pozície i uznanie sa usiluje feministická filozofia, aplikovaná etika, filozofia mysle, bioetika a medicínska etika, filozofia environmentu, filozofia kultúry, ale aj filozofia športu, morálna psychológia, filozofia zákona, filozofia technológie, filozofia literatúry, filozofia a ekonómia, filozofia vzdelania, filozofia pohlavia, filozofia a deti, filozofia interpretácie. Pomerne široký priestor a výrazný nástup zaznamenali filozofické témy a prístupy mimoeurópskeho pôvodu - filozofia konfucionizmu a ázijská filozofia, ale najmä africká filozofia a široká prezentácia rozvinutej filozofickej tradície USA, filozofia v Latinskej Amerike a komparatívna filozofia. Za pomerne rezervovaný prístup kongresu možno považovať postoj k postmoderne a jej predstaviteľom. Filozofickú elitu tu zastupovali vo filozofii už známe osobnosti, ako napríklad K. O. Appel, W.V.O. Quine, D. Davidson, P. F. Strawson, S. H. Nasr, W. Welsch. Chýbali viaceré významné filozofické osobnosti, ktoré "diktujú" trendy v súčasnej filozofii, resp. sú vo filozofickej obci populárne a akceptované, ako napríklad J. Habermas, H. G. Gadamer, P. Ricouer, J. Derrida. Dnes je, samozrejme, ťažké hovoriť o mieste a hodnotiť prínos mnohých ďalších filozofov už aj v súvislosti s kongresom, ktorý ukázal, že vyrastá celá plejáda mladých ambiciózných mysliteľov v širokom spektre filozofickej tematiky, o ktorých ešte určite budeme neraz počuť a písať, prípadne už aj poznáme ich originalitu, a ktorí sú prínosom v niektorej národnej alebo špecifickej filozofickej oblasti. Nemenej pozoruhodné je, že popri pomerne početnom zastúpení filozofov z bývalého sovietskeho bloku, Poľska a Maďarska a jedného z Českej republiky, možno považovať

aktívnu účasť piatich slovenských filozofov za úspech. Je však na zamyslenie, že ich účasť bola odkázaná na sponzorov a osobné ambície, nedôstojné ich profesionálnemu poslaniu. Touto formou chceme osobite vyjadriť poďakovanie finančnej podpore nadácie Open Society Fund, ale aj ďalším, ktorí podporili našu aktívnu účasť na takejto ojedinelej celosvetovej akcii a pochopili je význam pre nás i pre slovenskú filozofiu. Žiaľ, školstvo s nadriadenými inštitúciami nenašlo adekvátne prostriedky na možnosť zúčastniť sa na takejto akcii so snahou držať krok so svetom. Svedčí to ani nie tak o intelektuálnej rezignácii pred svetom, o nie príliš serióznom vzťahu k profesionálnej filozofii, ale skôr o intelektuálnom izolacionizme, ignorancii odborného kreditu našich vedcov a učiteľov, dištancovaní sa od závažných riešení a participácie na páľčivých problémoch sveta a napokon o neprimeranom záujme štátu o rozvoj filozofie na Slovensku.

Aj keď sa na prvý pohľad účasť na kongrese javí ako luxus, treba vidieť i to, že išlo o neopakovateľný profesionálny zážitok zo živého vedeckého dialógu, zatiaľ hádam najväčšieho fóra filozofov a interkultúrnych intelektuálnych stretov, konfrontácií špičkových filozofov a škôl, odborných pracovísk. Išlo o hodnotenie i precizovanie filozofických pozícií, nových teórií v podobe živej referencie, kritických aj povzbudivých hodnotení. Bolo možné zachytiť základné posuny a trendy vo filozofii aj myslení, toho, čo sa nedá naštudovať na žiadnej univerzite ani načítať v obrovskom počte drahej literatúry, ktorá v skutočnosti viacnásobne presahuje náklady na zabezpečenie účasti na takomto svetovom "veľtrhu ideí". Z nášho pohľadu na kongrese sa progresívne prejavili niektoré technicko-organizačné a invenčno-teoretické prístupy. Medzi najmarkantnejšie posuny patrí:

- Ústup od dominantného postavenia tzv. západnej filozofie vo svetovej filozofii aj pod vplyvom radikálnejších názorov ázijských, afrických a juhoamerických filozofov. Ich komunikatívne priblíženie sa dosiahlo nielen uznanie, ale aj širšie porozumenie.

- Plodným prínosom a inšpiráciou pre svetovú filozofiu je oprávnené uznanie africkej filozofie ako autonómnej filozofickej tradície, jej hlbšie poznanie a otvorenie sa v súvislosti s kritikou filozofického a vzdelávacieho imperializmu Západu (filozofická kritika koncepcie bieleho negra, bieleho Boha a pod.).

- Výzvu k návratu a k opätovnému priblíženiu sa filozofie k človeku, jej zrozumiteľnosti pre človeka, participáciu na výchove a živote a nezastupiteľné miesto učiteľa v tomto procese signalizovala liberálna filozofia. Poukázala na možnosti takéhoto priblíženia (filozofia pre deti, internet, filozofické poradenstvo).

- V stále aktuálnej európskej "klasike" dominovala jej inšpiratívnosť a neprežiteľnosť, ale aj umiernená kritika postmodernity.

- Významná a evidentná bola tiež akcelerácia v etických témach, a to nielen priamo v aplikovaných etikách, ale aj v oblasti výchovy a prenikania do tradičných tém filozofického uvažovania. Naznačila aj ďalšie zblíženie filozofie s náboženstvom a umením, ktoré majú možnosti plodného vzájomného ovplyvňovania sa.

- V súvislosti so súčasnou krízou kongres zároveň ukázal, že intenzívne postihla aj samu filozofiu. Potvrdila, že je skutočne kvintesenciou doby. V zásade kongres neurčil žiadne strategické smery do ďalšieho tisícročia, čo mnohí očakávali.

Tradičné spôsoby filozofického myslenia neprekonali natoľko, aby bolo možné konštatovať, že sa našli nové spôsoby riešenia kľúčových problémov ľudstva, nové vedecké prístupy či filozoficky optimistické alternatívy s novým konštruktívnym uvažovaním, tak ako to naznačovala jeho programová línia. Nezaznela ani očakávaná radikálnejšia kritika filozofie 20. storočia s jej fundovaným zhodnotením z hľadiska jej podielu na súčasnej kríze, nežiaducich racionálnych vplyvov, zhodnotenia filozofických koncepcií. Akoby tým nechcela z rôznych dôvodov vstúpiť do tejto diskusie ani prijať tieto kompetencie, ale chcela nechať tento problém naďalej otvorený z titulu nestrácať optimizmus.

V otváracích vystúpeniach bolo vidno snahu načrtnúť základnú líniu a centrálny motív rokovania kongresu. S pomerne veľkou opatnosťou boli formulované očakávania a hodnotenia filozofie na prahu tretieho milénia. Výrazne však zaznievali duchovné mosty s antickou klasikou, večne živými, inšpiratívnymi ideálmi antického Grécka, ktoré chýbajú človeku na konci 20. storočia. Filozofovanie oslobodené od platónovských ilúzií, avšak s jeho výzvami pre súčasnosť je aktuálne a môže byť nápomocným prostriedkom na prekonávanie krízy. Dobro, krása, harmónia sú ideály, ktoré stanovila "prvá" filozofia. Sú uznávanými hodnotami a o ne sa usiluje aj v súčasnosti. Mnohé vystúpenia boli zakotvené v starovekej gréckej filozofii a dichotómii, ktoré sprevádzali človeka. Už za čias Platóna, Aristotela, Demokrita či Sokrata sa s naliehavosťou riešili otázky, ktoré nastolila aj súčasnosť z hľadiska ambícií človeka vo všetkých dimenziách a kontextoch doby. Títo filozofi chceli načrtnúť spôsoby a metódy, ako dosiahnuť v tejto dichotómii harmóniu. Nechceli teda zostať *v tme jaskyne*, nevyjsť na svetlo a tým sa zdržať skutočnej pravdy. Výchova a vzdelávanie (paideia) nebudú mať efekt, ak sa nebude riešiť táto dilema nášho milénia. Paideia musí byť prostriedkom, ktorý otvorí ľudstvu oči. Tým je nevyhnutne spojená s láskou k videniu, vnímaniu, ale i k vedeniu. Vzdelávanie tak reorientuje naše stereotypné videnie i vedenie. Je konfrontáciou s prírodou, čím mení aj podstatu človeka. Takýmto spôsobom vytvára druhú prírodu, ktorá môže byť slobodná, len ak je adekvátna vzdelaniu. Nemusi byť negáciou prvej prírody. Grécka múdrosť je aj dnes pre nás nevysychajúcim prameňom inšpirácie pri riešení prekonávania *physis* a prostredníctvom *paideie* nadobúdania druhej prírody (kultúra). [Grécka *physis* a latinská *natura* nie sú pojmy totožné svojím obsahom. *Physis* označuje zrodenie, t. j. proces, a *natura* sa chápe vo význame počiatku a konca.]

Výchova a vzdelávanie (paideia) sú potom procesom, ako sa z dieťaťa stáva dospelý človek. Súčasťou takéhoto vzdelávania je aj téchné. V gréckej filozofii bolo téchné spájané s *mímezis* (napodobňovaním) prírody. Rozum tu zohrával svoju významnú účasť. Išlo o vytvorenie niečoho, čo príroda sama nevytvorila. Aristoteles vo svojej *Etike Nikomachovej* zdôrazňoval, že takéto vzdelávanie nescelo byť protikladom prírody, ktorá je blahom, je blahom, a tým sa vzťahuje na *telos*, ktorý je svojim spôsobom nezavŕšený.

Inšpirujúc sa prvou filozofiou, vystupujúci vyjadrovali snahu zaviesť do vzdelávania poriadok a spontánnosť. Zaznela však aj pochybnosť, či človek je vôbec schopný sám seba modelovať. Ľudskosť sa chápane nie ako abstrakcia, ale ako pluralizmus života. Preto nás potešilo, že naše vystúpenie korešpondovalo s filozofickými výpoveďami, ktoré odzneli na plenárnych zasadnutiach, a ozvenu našlo aj v pracovných sekciách Svetového filozofického kongresu. Zaoberalo sa komparáciou minulosti a prítomnosti cez mytológiu sveta až po postmodernizmus v hľadaní harmónie a poriadku pri usporiadaní univerza.

Idea harmónie zaznela nielen z úst predstaviteľov európskej filozofickej tradície, ale príznačne rezonovala vo vystúpeniach o čínskom filozofickom myslení (Te Weiming z Harvardskej univerzity) cez rodinnú harmóniu ako základ spoločenského poriadku až k snahe o harmóniu s kozmom.

Osobitosť poslania filozofie spočíva v tom, že len ona môže formulovať otázky týmto spôsobom a otvoriť odborný dialóg nasmerovaný na vzdelávanie ľudí, najmä mládeže. Sila filozofie je v tom, že slúži na riešenie akýchkoľvek konfliktov, na utváranie intelektuálnej integrity. Vystúpenia na plenárnom zasadnutí kongresu poukazovali na výnimočnosť doby, pre ktorú sú charakteristické premeny a posôbenie dynamických síl. Práve tieto civilizačné pohyby vyvolali výraznejšie etické otázky, za ktoré musí prevziať zodpovednosť filozofia, pretože sú existenčnými otázkami. Paideia orientovaná na praktické otázky sa tým stáva hlavným nástrojom budúceho snaženia a nadobúda nový význam. Úvodné vystúpenia R. C. Nevilla (spolupredsedajúceho kongresu), D. Sobora (kancelára Bostonskej univerzity), Y. Kima (vedúceho sekcie pre filozofiu a etiku, UNESCO) rámcovali tento centrálny motív kongresu. Neobyčajne, až mesiášsky, ale nie neopodstatnené v nich rezonovala sokratovská filozofická tradícia s jej modernistickou duchovnou reinkarnáciou do nových sociálnych a kultúrnych pomerov (neosokratizmus). Na tomto pozadí a s cieľom rozvinúť interkultúrny dialóg sa v mnohých vystúpeniach uplatnili komparatívne prístupy. Kongresové oživenie našla aj filozofia osvietenstva, ktorá dala základy súčasnej sekularizovanej filozofie. S opatrným hodnotiacim postojom a až s istou dávkou kritického uspokojenia sa konštatovalo, že uznanie rozumu v živote sa zachovalo a tvorí jeho pozitívnu hodnotu. Napriek tomu, že projekt osvietenstva bol prekonaný a perspektivizmus Nietzscheho (jeho dilema rozumu) a Marxa (nepotvrdený kultúrny trend) zlyhal, stále nachádzajú podporu. Podobné neuspokojivé stanovisko sa zaujalo k Freudovi, kozmicko-idealistickým ideám a Derridovmu relativizmu, ktoré nám neposkytujú dostatočné istoty pre rozum. Skôr zaznieval údiv nad tým, ako rozum stratil túto pravú povahu a istoty a koľko ľudí aj dnes napáda rozum (napr. aj feminizmus). Iste zaslúženú podporu našli aj výzvy, ktoré smerovali k uznaniu a nepodceňovaniu filozofie menšín ako súčasť kultúrneho pluralizmu. Za istý apel a námet na riešenie, nepochybne aj s nádejou prehĺbenia medzikultúrnej komunikácie a dialógu na kongrese, bolo uznanie rôznosti a pluralizmu pravdy, slobody diskusie, názorovej kultúrnej neuzavretosti a neukončenosti, ako aj primeranej kritickosti. Predmetom filozofovania by sa s väčšou angažovanosťou mali stať páčivé témy

súčasnosti nielen v lokálnom, ale aj globálnom kontexte, ako aj to, prečo sa k nim filozofia nestavia dôslednejšie.

Nesporne veľkú pozornosť, sugestívny dojem a intelektuálne vibrácie vyvolali vystúpenia afrických a proafrických filozofov s ich kritikou racionalizačnej kolonizácie, bieleho Boha či dominantného postavenia bieleho človeka (Lucius Outlaw). Nastolený problém reflektuje nový fenomén, žiada si netradičné tematické a problémové riešenia nielen z aspektu praktického vzdelávania, ale aj teoretického koncipovania a porozumenia. O nástupe africkej filozofie a jej kultúrneho-civilizačného uznania svedčila aj pomerne rozsiahla publikačná činnosť a filozofická tvorba prezentovaná na knižnom veľtrhu v rámci kongresu.

K filozoficky zaujímavým a profesionálne iritujúcim problémom patrí aj tematika odborných filozofických prekladov a vzdelávania, ktorý najprecíznejšie podala ruská filologička N. Avtonomova. Preklady nie sú vždy dostatočne profesionálne spracované a výrazne ovplyvňujú filozofické osvojenie pôvodného diela. Je nevyhnutné zblížiť filozofiu s filológiou, výraznejšie sa filozoficky špecializovať v rámci filológie, atestovať lingvistický jazyk v národných jazykových inštitúciách, priblížiť logické typy ku vzniku pôvodného textu ako prostriedky prekonania kultúrnych rozdielov a pestovať návyky z analýzy textov.

Filozofický záujem v kontexte paideie vzbudili vystúpenia konfrontujúce odlišné kultúrne skúsenosti a tradície. Tak bolo možné bezprostredne porovnať model liberalizmu vo vzdelávaní (ako formy oslobodzovania myslenia človeka, ako jeho tradíciu a americkú skúsenosť, ako možnosť výberu vzdelávacích programov) so vzdelávacou tradíciou založenou na konfucianstve (uznanie človeka ako rovnocenného s ostatnými formami bytia, rodinná harmónia ako základ spoločenského poriadku a konfuciánsky výklad humanizácie).

V prezentácii tém si iste málokto nechal ujsť vystúpenie K. O. Appela, aj keď sa zdanlivo venoval vzdialenejšej téme - sociálnej spravodlivosti. Vo filozofii je to téma stále závažná a jedna z tých, ktorá vzbudzuje sústavnú pozornosť nielen z teoretického, ale aj didaktického aspektu, čo bolo aj jeho zámerom. Vo vystúpení sa venoval analýze dnes populárnej Rawlsovej koncepcie spravodlivosti a jej kritike. K. O. Appel poukázal na rôzne súčasné interpretácie Rawlsovej koncepcie a zaujal k nim kritické stanoviská (morálna spravodlivosť je podľa J. Rawlsa nedostatočne plodná z hľadiska jej rozumného využívania; všeobecný konsenzus musí byť vždy rozumný; občania chcú sledovať rozumné ciele; efekt prináša len spätosť morálky a politického liberalizmu; vo vzťahu práva a dobra dáva nesprávne J. Rawls prioritu právam a pod.).

V tematickom zameraní kongresu upozornila na seba aj novozvolená predsedníčka Medzinárodnej federácie filozofických spoločností Ioanna Kucuradi z Turecka, a tým aj predstaviteľka krajiny, v ktorej sa bude konať o päť rokov ďalší Svetový filozofický kongres. V apelácii na dominantný význam etického vzdelávania je podľa nej vyjadrená podstata paideie 21. storočia. Cieľom vzdelania nie je kulturzácia a pestovanie metodologických návykov, ale učiť človeka viesť nezávislý intelektuálny a mravný život. Základ by malo tvoriť také etické vzdelanie bez autorít,

ktoré umožňuje uvidieť ľudskú podstatu a orientuje človeka v tomto svete. To znamená, že už od detstva treba učiť všeobecnej ľudskej etike alebo filozofickej etike, čo zaručí, že nedôjde k inflácii práv človeka.

Maratón vystúpení a nespočetných diskusií neumožňuje podať ucelenú predstavu a vyčerpávajúci obraz o kongrese a jeho účastníkoch. Komplexnejšia predstava nám bude umožnená, až keď budú dostupné publikované materiály jednotlivých vystúpení. Zdá sa, že systematickejšie a racionálne podanie záverov kongresu a jeho významu pre svetovú filozofiu si žiada ešte istý čas. V neposlednom rade sa jeho význam ocení až neskôr, podľa toho, ako sa sprístupní odbornej verejnosti, ako ho prijmú filozofi, študenti, ale aj sympatizanti filozofie u nás.

Pavel Fobel - Daniela Fobelová
(účastníci XX. svetového filozofického kongresu)

ERRÁTA

Ospravedlňujeme sa čitateľom za chyby, ktoré sa vyskytujú v 3. a 4. čísle V. ročníka (1998) *Organonu F*:

V 3. čísle na s. 269³ a 269₆ namiesto "individuí i, j" má byť "individuí a, b".

V 4. čísle je na s. 431 chybný titul, správny je: OBSAH 5. ročníka (1998) ORGANONU F.